

Я.М. Романюк,
Голова
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Л.О. Майстренко,
помічник Голови
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Особливості підстав для відмови страховика від здійснення страхової виплати

Страхування згідно зі ст. 1 Закону від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» (далі — Закон № 85/96-ВР) — це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Страхування є необхідною умовою функціонування економічної системи держави, а в діяльності страховика мета створення ефективних джерел одержання ним прибутків поєднується з необхідністю додержуватися гарантій забезпечення страхового захисту страхувальників

Залежно від виду (особисте, майнове, страхування відповідальності, добровільне чи обов'язкове) страхування має свою специфіку призначення та особливості правового регулювання. Але традиційно воно визнається засобом захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб від ризиків завдання шкоди внаслідок імовірних подій, убезпечитися від настання яких об'єктивно не можливо.

З іншого боку, страхування — вид підприємницької діяльності страховиків: фінансових установ, створених у формі господарських товариств відповідно до Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства», філій страховиків-нерезидентів (ст. 2 Закону № 85/96-ВР), тобто господарюючих суб'єктів, для яких страхова діяльність має на меті одержання прибутку. Також страхування є необхідною умовою функціонування економічної системи держави, а в діяльності страховика мета створення ефективних джерел одержання ним прибутків поєднується з необхідністю додержуватися гарантій забезпечення страхового захисту страхувальників.

Страховик зацікавлений у прибутковості своєї діяльності й збереженні коштів, які він одержує у розпорядження, в тому числі страхових платежів (внесків, премій), що надійшли на його рахунки. Крім того, страховик не убезпечений від можливих зловживань з боку

Summary

The article analyzes the specificities of using legal norms, which define the grounds on which the insurer refuses to effect insurance payment, and contains proposals as to the circumstances and facts to be considered when insurer makes this decision

страхувальника, спрямованих на матеріальне збагачення за рахунок безпідставного одержання страхової виплати чи відшкодування. Тому в разі настання випадку, який можна кваліфікувати як страховий, в інтересах страховика використовувати максимально доступний арсенал правових засобів для з'ясування його причин і обставин з метою застосування законних підстав для відмови у страховій виплаті чи відшкодуванні. Ці підстави визначені ст. 991 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) та ст. 26 Закону № 85/96-ВР.

Правильне застосування норм ст. 991 ЦК та ст. 26 Закону № 85/96-ВР неможливе без розуміння того, з якою метою встановлюється право страховика на відмову у страховій виплаті з огляду на функції, принципи, цілі страхування, його призначення та зміст страхового зобов'язання

Зауважимо, що ЦК оперує виключно поняттям «страхова виплата», натомість Закон № 85/96-ВР поняття «страхова виплата» та «страхове відшкодування» розмежує і дає їм такі визначення. Страхова виплата — грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку (ч. 2 ст. 9 Закону № 85/96-ВР), страхове відшкодування — страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку (ч. 16 ст. 9 Закону № 85/96-ВР).

Таким чином, поняття «страхове відшкодування» є видовим стосовно родового — «страхова виплата». Можна говорити, що підстави для відмови у страхових виплатах за ст. 991 ЦК та для відмови у страхових виплатах або страховому відшкодуванні за ст. 26 Закону № 85/96-ВР — ідентичні за змістом, тому далі в статті вживатиметься родове поняття «страхова виплата», що означатиме також і страхове відшкодування у правовідносинах майнового страхування й страхування відповідальності.

Так, згідно зі ст. 991 ЦК страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі: 1) навмисних дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку, крім дій, пов'язаних із виконанням ними громадянського чи службового обов'язку, вчинених у стані необхідної оборони (без перевищення її меж), або щодо захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової

репутації; 2) вчинення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку; 3) подання страхувальником завідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку; 4) одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала; 5) несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку або створення страховиком перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків; 6) наявності інших підстав, встановлених законом.

Відмова страховика від здійснення страхової виплати — це допустима законом (ст. 525 ЦК) одностороння відмова від виконання зобов'язання за договором страхування з підстав, визначених законом або договором. Тому правильне застосування норм ст. 991 ЦК та ст. 26 Закону № 85/96-ВР неможливе без розуміння того, з якою метою встановлюється таке право страховика з огляду на функції, принципи, цілі страхування, його призначення та зміст страхового зобов'язання.

Головна функція страхування — захисна. Інтерес до страхування з боку страхувальника полягає в одержанні захисту умов його існування, що в матеріальному плані виражається в захисті майнового стану страхувальника. Страховик за плату надає страхувальнику послугу у вигляді страхового захисту, який складається з трьох компонентів: юридичного, матеріального та психологічного. Юридична складова страхового захисту полягає в гарантуванні страхувальнику юридичного обов'язку, в силу якого страховик зобов'язаний із настанням страхового випадку здійснити страхову виплату. Матеріальна — у фактичному здійсненні цих виплат. Психологічна — в тому, що страхувальник почувається захищеним перед невідомим, у відчутті впевненості в майбутньому, яке виникає та існує у зв'язку з наявністю юридичного обов'язку страховика здійснити страхову виплату, а також в упевненості страхувальника в фінансовій надійності страховика¹.

Страховий захист — це забезпечена юридичним зобов'язанням потенційна готовність страховика надати застрахованій особі при настанні

¹ Див.: Худяков А. И. Теория страхования. — М., 2010. — С. 34—35.

страхового випадку матеріальне забезпечення. Він, власне, і є проявом страхування, вираженням його цілі та сутності².

Зміст страхового зобов'язання становлять права та обов'язки його сторін, що відображається в договорі страхування, визначення якого дані в ЦК, Господарському кодексі України та Законі № 85/96-ВР. Вони дещо відрізняються за формулюванням, але мають однакове юридичне значення

Характер страхового захисту визначається такою подією, як страховий випадок, і залежить від того, настав він чи ні. Якщо страховий випадок не настане, страховий захист буде обмежений двома складовими — юридичною та психологічною. Якщо ж настане, то страховий захист доповнюється третьою складовою — матеріальною³.

Принципи є своєрідною основою тієї чи іншої діяльності та визначають основний її напрям. Страхування базується на загальноправових принципах, характерних національному праву і законодавству. Проте в ньому містяться свої специфічні принципи, властиві саме цій галузі права⁴. До таких спеціальних принципів відносять, зокрема, «принцип наявності причинно-наслідкового зв'язку між збитком і подією, яка призвела до нього. Тільки з настанням страхового випадку, передбаченого договором страхування або законодавством, відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону № 85/96-ВР, виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або третій особі»⁵. Якщо ж подія, що сталася, не кваліфікована як страховий випадок, то у страховика такий обов'язок не виникає.

Зміст страхового зобов'язання становлять права та обов'язки його сторін, що відображається в договорі страхування, визначення якого дані в ЦК, Господарському кодексі України (далі — ГК) та Законі № 85/96-ВР. Вони дещо відрізняються за формулюванням, але мають однакове юридичне значення.

Так, згідно з ч. 1 ст. 16 Закону № 85/96-ВР договір страхування — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату

страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

У ст. 979 ЦК і ст. 354 ГК, в яких також надані визначення договору страхування, збережено такі самі основні обов'язки сторін договору: страховик зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити страхувальникові або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Основний обов'язок страхувальника — сплата страхових платежів, страховика — здійснення страхової виплати на користь страхувальника (або іншої особи) в разі настання страхового випадку

За юридичними ознаками договір страхування є оплатним, взаємним, ризиковим (алеаторним), диспозитивно реальним правочином⁶. Основний обов'язок страхувальника — сплата страхових платежів, страховика — здійснення страхової виплати на користь страхувальника (або іншої особи) в разі настання страхового випадку.

Укладенню договору страхування передують вивчення страхових ризиків. Страховий ризик — це певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання (ч. 1 ст. 8 Закону № 85/96-ВР).

Ризик — це вірогідність настання страхового випадку. Він виражає можливий обсяг відповідальності страховика перед страхувальником. Вивчення ступеня можливості настання небажаних подій дає змогу страховикові корегувати страховий фонд з метою повної відповідальності за страховими зобов'язаннями. Залежно від того, чи готовий страховик взяти на себе зобов'язання з відшкодування збитків у разі настання страхової події, ризик може бути страховий або нестраховий. З огляду на це укладення договору страхування відбувається, якщо подія, передбачена договором, є можливою (тобто її настання має вірогідний і незалежний від волі страхувальника

² Див.: Там само. — С. 30—31.

³ Див.: Там само. — С. 78.

⁴ Див.: Правове регулювання страхової діяльності. Навчальний посібник / За ред. О.П. Гетманець, О.М. Шуміла. — Х., 2014. — С. 32.

⁵ Там само. — С. 33.

⁶ Див.: Цивільне право України. Особлива частина. Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. — К., 2014. — С. 715.

характер) та випадковою (наперед ні настання її, ні сила впливу не відомі, але передчуваються)⁷.

У ризиковому страхуванні за договором страхувальник прагне нівелювати чи принаймні пом'якшити негативні для його майнового стану (або іншої застрахованої особи) наслідки, до яких у майбутньому можуть призвести ймовірні, випадкові події. Страхувальник погоджується сплатити страховику страхові платежі (внески, премії). Він розуміє, що страховий випадок може й не настати, і в такому випадку страхові платежі страховику йому не поверне. Але страхувальник цілком обґрунтовано розраховує одержати обумовлену договором виплату (грошові кошти) в разі настання страхового випадку, будучи впевненим у тому, що існує юридичний обов'язок страховика здійснити страхову виплату.

Призначення страхування — це страховий захист страхувальника, матеріальна складова якого проявляється в разі настання страхового випадку. Тому інтереси страхувальника превалюють над підприємницькими інтересами страховика. У правовідносинах страхування настання страхового випадку — головна обставина, встановлення якої зумовлює необхідність виконання страховиком свого основного обов'язку — здійснення страхової виплати

Зі свого боку страховик, укладаючи договір страхування, оцінює страхові ризики з точки зору ймовірності та випадковості настання подій, які в договорі визначаються страховими випадками. Страховик, приймаючи від страхувальника страхові платежі (внески, премії), також заздалегідь не знає, чи настане страховий випадок за договором, чи ні. Він закономірно сподівається, що страховий випадок не настане, проте усвідомлює, що повинен бути готовим здійснити страхову виплату в будь-який час дії договору.

Страховий випадок — подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі (ч. 2 ст. 8 Закону № 85/96-ВР). Страховий випадок є істотною умовою договору страхування відповідно до ст. 982 ЦК і ст. 16 Закону № 85/96-ВР.

Страховий випадок при ризикових видах страхування — це подія, що характеризується ознаками випадковості та ймовірності її настання, тобто така подія повинна мати позавольовий характер. Тому якщо подія відбулася з волі

(з умислу, іноді — внаслідок грубої необережності) страхувальника (вигодонабувача, застрахованої особи), вона втрачає ознаки страхового випадку⁸.

Підсумовуючи зазначене, очевидно, що призначення страхування — це страховий захист страхувальника, матеріальна складова якого проявляється в разі настання страхового випадку. Тому інтереси страхувальника превалюють над підприємницькими інтересами страховика.

У правовідносинах страхування настання страхового випадку — головна обставина, встановлення якої зумовлює необхідність виконання страховиком свого основного обов'язку — здійснення страхової виплати. Для майнового страхування та страхування відповідальності обов'язковою умовою, що тягне за собою необхідність здійснення страховиком страхової виплати, є також завдання застрахованій особі збитків (шкоди) внаслідок настання страхового випадку.

З огляду на указане, важливого значення набуває правове регулювання реалізації страховиком права відмови від здійснення страхової виплати, правильне розуміння особливостей підстав для такої відмови, визначених ст. 991 ЦК та ст. 26 Закону № 85/96-ВР, з точки зору обставин і фактів, які повинні бути встановлені.

Підстави звільнення страховика від виконання обов'язку здійснити страхову виплату прямо передбачені законом (ч. 1 ст. 991 ЦК та ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР). Але цей перелік не є вичерпним. Закон дозволяє сторонам також передбачати в договорі страхування й інші підстави для відмови у страховій виплаті, якщо це не суперечить закону (ч. 2 ст. 991 ЦК, ч. 2 ст. 26 Закону № 85/96-ВР).

Проаналізувавши вказані в законі підстави відмови страховика від здійснення страхової виплати, можна зробити такі висновки. По-перше, відмова пов'язується переважно з поведінкою страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування⁹. По-друге, страховик не здійснює виплати за подією, яка формально має ознаки страхового випадку, визначеного у договорі, але по суті не відповідає принципам ймовірності та випадковості й цим випадком вважатися не може. По-третє, відмова страховика

⁸ Див.: Худяков А. И. Знач. праж. — С. 573.

⁹ Див.: Цивільне право. Підручник. У 2 т. / За ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — Х., 2014. — Том 2. — С. 524.

⁷ Див.: Кінашук Л. Л. Страхове право. Підручник. — К., 2007. — С. 127.

зумовлюється й наявністю для нього перешкод при визначенні обставин, характеру та розміру збитків (шкоди), завданих застрахованій особі внаслідок страхового випадку.

Так, вчинення страхувальником чи особою, на користь якої укладено договір страхування, навмисних дій, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку (п. 1 ч. 1 ст. 991 ЦК, п. 1 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР), або умисного злочину, що призвів до страхового випадку (п. 2 ч. 1 ст. 991 ЦК, п. 2 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР), тягне за собою відмову страховика в здійсненні страхової виплати. Ця підстава для односторонньої відмови страховика у виконанні зобов'язання не суперечить призначенню та цілям страхування, адже в такому випадку подія, що відбулася, по суті не є страховим випадком, оскільки вона не була випадковою, залежала від волі страхувальника чи особи, на користь якої укладено договір страхування.

Подання страхувальником завідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку (п. 3 ч. 1 ст. 991 ЦК, п. 3 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР), створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків (п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК, п. 5 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР) також звільняє страховика від здійснення страхової виплати. У цьому випадку вольові дії, поведінка самого страхувальника перешкоджають страховику переконатися в тому, що подія дійсно є страховим випадком, та/або визначити розмір збитку, якого зазнав страхувальник (застрахована особа).

Якщо страхувальник одержав повне відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала, то матеріальна складова страхового захисту відпадає, оскільки страхувальник самостійно обрав спосіб захисту своїх майнових інтересів і реалізував право вимоги, яке він має до особи, відповідальної за завдані збитки. Таким чином, страхувальник втрачає страховий інтерес за договором страхування й страховик має право відмовитися від здійснення страхового відшкодування на підставі п. 4 ч. 1 ст. 991 ЦК (п. 4 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР).

Зазначені в пунктах 1—4 ч. 1 ст. 991 ЦК (пунктах 1—4 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР) підстави для відмови страховика від здійснення страхової

виплати не викликають проблем у застосуванні на практиці, оскільки досить чітко викладені з точки зору тих обставин і фактів, які підлягають установленню для прийняття страховиком рішення про здійснення страхової виплати. Спори з приводу правомірності відмови страховика у здійсненні страхових виплат із цих підстав, як правило, не стосуються правозастосування загалом, а ґрунтуються на різній оцінці страховиком та страхувальником тих чи інших обставин і фактів у конкретних ситуаціях.

Досить часто страховики винятково буквально тлумачать п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК (п. 5 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР) і відмовляються від здійснення страхової виплати з указаної підстави, посиляючись на єдиний формально встановлений факт — порушення страхувальником строку повідомлення про настання страхового випадку, визначеного в договорі страхування

Проте цього не можна сказати ще про одну підставу відмови страховика в здійсненні страхових виплат, яка визначена в п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК (п. 5 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР). Згідно із зазначеними нормами страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі, зокрема, несвоечасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку. Це положення закону сформульовано таким чином, що виникають спірні питання щодо його застосування. Досить часто страховики винятково буквально тлумачать п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК (п. 5 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР) і відмовляються від здійснення страхової виплати з указаної підстави, посиляючись на єдиний формально встановлений факт — порушення страхувальником строку повідомлення про настання страхового випадку, визначеного в договорі страхування.

Повідомлення страховика про настання страхового випадку в строк, установлений договором страхування, безумовно є обов'язком страхувальника (застрахованої особи). Цей обов'язок повинен виконуватися належним чином, адже не викликає жодних дискусій право страховика одержати інформацію про те, що страховий випадок настав

Такий підхід до застосування п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК та п. 5 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР вважаємо неправильним. На нашу думку, в такому випадку слід вдатися до розширеного системного тлумачення цих норм у їх взаємозв'язку з іншими нормами Закону № 85/96-ВР, гл. 67 «Страхування» ЦК та з урахуванням призначення страхування загалом, його принципів, функцій та змісту страхового зобов'язання. Проаналізувавши в такий спосіб приписи статей 979, 982, 988—991 ЦК,

статей 1, 8, 9, 16, 17, 20, 21, 25, 26 Закону № 85/96-ВР, стали очевидними такі висновки.

Повідомлення страховика про настання страхового випадку в строк, установлений договором страхування, безумовно, є обов'язком страховальника (застрахованої особи). Цей обов'язок повинен виконуватися належним чином, адже не викликає жодних дискусій право страховика одержати інформацію про те, що страховий випадок настав.

Можна стверджувати, що строк для повідомлення про страховий випадок установлюється не для того, щоб у разі його пропуску страховик мав формальний привід відмовитися здійснювати страхову виплату, а навпаки — цей строк слугує гарантією подальшого здійснення страховиком своїх прав та виконання обов'язків за договором

Страховик повинен перевірити причини й обставини настання певної події, визначитися з тим, чи визнає він цю подію страховим випадком, провести розрахунки страхової виплати, оформити відповідні документи, а також здійснити страхову виплату в передбачений договором строк. Зрозуміло, що можливість вчинення цих дій страховиком та ефективність їх результатів залежать від часу, який минув із моменту настання страхового випадку до моменту одержання повідомлення про нього страховиком.

Однак варто враховувати, що за змістом страхового зобов'язання здійснення страховиком страхової виплати — це його головний обов'язок. У виконанні цього обов'язку власне й полягає призначення правового інституту страхування. Тому можна стверджувати, що строк для повідомлення про страховий випадок установлюється не для того, щоб у разі його пропуску страховик мав формальний привід відмовитися здійснювати страхову виплату, а навпаки — цей строк слугує гарантією подальшого здійснення страховиком своїх прав та виконання обов'язків за договором.

З огляду на зазначене, факт порушення страховальником визначеного договором строку повідомлення страховика про настання страхового випадку сам по собі не повинен бути єдиною підставою для відмови у здійсненні страхової виплати. Насамперед за прямим приписом п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК та п. 5 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР підлягають оцінці причини несвоєчасного повідомлення про настання страхового випадку. Проте у будь-якому разі цей факт матиме правове значення, коли буде встановлено, що таке порушення строку повідомлення дійсно перешкодило страховику розслідувати обставини страхового випадку, дослідити його причини, визначитися

з характером події, оформити відповідні документи, визначити розмір збитків. Якщо подібних перешкод порушення строку повідомлення про страховий випадок не створило, страховик повинен здійснити страхову виплату.

Бажано, щоб такі наслідки порушення страховальником строку повідомлення страховика про настання страхового випадку були визначені на рівні закону. Країни континентального права з подібною до української правовою системою йдуть саме таким шляхом.

Наприклад, у Польщі в Цивільному кодексі (§ 1 та § 3 ст. 818) передбачено, що договір страхування або загальні правила страхування можуть передбачати обов'язок страховальника повідомити страховика про страховий випадок у визначений термін. У разі порушення страховальником цього обов'язку умисно чи в результаті грубої недбалості, страховик може відповідно зменшити страхове відшкодування, якщо порушення спричинило збільшення шкоди або унеможливило встановлення страховиком обставин і наслідків страхового випадку¹⁰. За ст. 961 Цивільного кодексу Російської Федерації невиконання страховальником обов'язку з повідомлення страховика про настання страхового випадку дає страховику право відмовити у виплаті страхового відшкодування, якщо не буде доведено, що страховик своєчасно дізнався про настання страхового випадку або що відсутність у страховика відомостей про цей випадок не могла позначитися на його обов'язку виплатити страхове відшкодування¹¹.

Вітчизняний ЦК, як і Закон № 85/96-ВР, у своїх нормах не містить подібних прямих вказівок про конкретні наслідки порушення страховальником строку повідомлення страховика про настання страхового випадку, які повинні наступити для того, щоб страховик одержав право відмовитися здійснювати страхову виплату. Проте це не означає, що сам лише факт такого порушення обов'язково тягне за собою право страховика, адже сама сутність страхування, зміст страхового зобов'язання свідчать про протилежне.

Прихильники подібного підходу до цієї проблеми є й серед представників української цивілістичної науки. Наприклад, В.П. Янишен, аналізуючи зміст страхового зобов'язання, зазначає: несвоєчасне повідомлення страховальником

¹⁰ Див.: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640160093>

¹¹ Див.: <http://www.zakonrf.info/gk/961/>

(вигодонабувачем) про настання страхового випадку без поважних на те причин є підставою для відмови у страховій виплаті, але страховик не може бути звільнений від обов'язку здійснити страхову виплату, якщо таке несвоєчасне повідомлення жодним чином не впливає на обставини настання страхового випадку та розмір заподіяних ним збитків¹².

Поширеною є практика покладення саме на страховальника обов'язку надавати страховику у визначений договором строк досить широкий перелік документів (довідок, актів тощо) для підтвердження факту настання страхового випадку, його причин та наслідків

Схожі висновки можна зробити також і у випадку, коли договором страхування передбачаються інші, ніж визначені пунктами 1—5 ч. 1 ст. 991 ЦК (пунктами 1—5 ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР), підстави відмови страховика від здійснення страхової виплати. Закон допускає таку можливість і страховики користуються нею, визначають у правилах страхування та/або в договорі страхування додаткові обов'язки страховальника, пов'язуючи невиконання будь-яких умов договору чи вимог правил страхування з відмовою у здійсненні страхової виплати чи зменшенням її розміру¹³. Поширеною є практика покладення саме на страховальника обов'язку надавати страховику у визначений договором строк досить широкий перелік документів (довідок, актів тощо) для підтвердження факту настання страхового випадку, його причин та наслідків¹⁴.

Правова оцінка відмови страховика в здійсненні страхової виплати повинна так само базуватися на основному висновку: за законом головний обов'язок страховика — здійснення відповідної виплати. Вказаний обов'язок виникає в разі настання страхового випадку, а не у зв'язку з формальним фактом подання саме страховальником широкого переліку документів як доказів певної події

На нашу думку, такі положення правил страхування чи договорів страхування допустимі, оскільки договори страхування укладаються відповідно до правил страхування (ч. 3 ст. 16 Закону № 85/96-ВР) і закон допускає встановлення договором інших, окрім прямо визначених у ч. 1 ст. 989 ЦК, обов'язків страховальника (ч. 2 ст. 989

ЦК). Такі інші обов'язки, якщо вони погоджені сторонами договору страхування, страховальник повинен виконувати. Але потреба правової оцінки дій страховика, безумовно, виникає в тому випадку, коли він відмовляється здійснювати страхову виплату в повному обсязі, посилаючись на те, що страховальник не виконав певну умову договору страхування і не надав того чи іншого документа на підтвердження факту настання страхового випадку, його причин та наслідків (наприклад, довідку про реєстрацію чи обставини дорожньо-транспортної пригоди, довідку органів внутрішніх справ про факт і обставини настання події, що має ознаки страхового випадку, довідку про стихійне лихо в місці настання страхового випадку тощо).

У цьому випадку правова оцінка відмови страховика в здійсненні страхової виплати повинна так само базуватися на основному висновку: за законом головний обов'язок страховика — здійснення відповідної виплати. Вказаний обов'язок виникає в разі настання страхового випадку, а не у зв'язку з формальним фактом подання саме страховальником широкого переліку документів як доказів певної події.

Законом (ч. 1 ст. 990 ЦК, ч. 1 ст. 25 Закону № 85/96-ВР) закріплено, що страховик здійснює страхові виплати відповідно до умов договору на підставі заяви страховальника (його правонаступника, іншої особи, визначеної договором) і страхового акта (аварійного сертифіката) за встановленою страховиком формою, який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром). Тобто законодавець вважає, що страховальник для вирішення питання про здійснення страхових виплат зобов'язаний подати страховику заяву.

Визнаємо допустимим, коли в правилах страхування чи договорі страхування міститься обов'язок страховальника подавати інші документи, зокрема й на підтвердження факту настання страхового випадку, його причин та наслідків. Таким чином сторони договору добровільно поділяють між собою тягар збору інформації, доказів, необхідних для виконання страховиком свого обов'язку. Однак за приписами закону (п. 2 ч. 1 ст. 988 ЦК, п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону № 85/96-ВР) саме страховик зобов'язаний протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення

¹² Див.: Цивільне право. Підручник. У 2 т. / За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. — Х., 2014. — Том 2. — С. 527.

¹³ Див., наприклад: Правила добровільного страхування наземних транспортних засобів (крім залізничного) ЗАТ «Страхова компанія «Українська страхова група» (п. 13.21.5). — <http://ukringroup.com.ua/upload/ukringroup/content/files/PS%20TZ.pdf>

¹⁴ Див.: Там само, п. 12.1.7.

всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати страхувальникові.

Не повинен вважатися безумовною підставою для відмови страховика в здійсненні страхової виплати сам по собі той факт, що страхувальник порушив строк надання страховику визначених у договорі страхування документів на підтвердження страхового випадку чи не подав якогось із документів, або подав його не в тій формі, яку вимагає страховик

Для виконання цього обов'язку страховик наділяється повноваженнями в обсязі, достатньому для перевірки повідомлення страхувальника про настання страхового випадку та розслідування певної події. Страховик вправі самостійно з'ясувати причини та обставини страхового випадку, робити запити про відомості, пов'язані з ним, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ і організацій, що володіють інформацією про обставини страхового випадку. Останні відповідно зобов'язані надавати страховику відомості, пов'язані зі страховим випадком, у тому числі й дані, що є комерційною таємницею (частини 4—5 ст. 25 Закону № 85/96-ВР). Як правило, страховики зазначають про такі свої права й у власних правилах страхування¹⁵.

Враховуючи вказане, не повинен вважатися безумовною підставою для відмови страховика в здійсненні страхової виплати сам по собі той факт, що страхувальник порушив строк надання страховику визначених у договорі страхування документів на підтвердження страхового випадку, чи не подав якогось із документів або подав його не в тій формі, яку вимагає страховик. У кожному конкретному випадку слід визначатися з причинами, які призвели до формального порушення страхувальником цих умов договору, а також перевіряти, чи створює таке порушення для страховика перешкоди у з'ясуванні причин та обставин події, яка сталася, чи мав він у такому випадку змогу переконатися, що подія дійсно є страховим випадком.

У протилежному випадку, на нашу думку, виникає ситуація, коли обов'язку страхувальника, визначеному в договорі чи правилах страхування (наприклад, надати страховику довідку про стихійне лихо), не виправдано, з формальних міркувань надається вагоміше значення, ніж головному обов'язку страховика, передбаченому законом

¹⁵ Див.: Там само, пункти 10.3.4, 10.3.15.

(здійснення страхової виплати). Таким чином зменшується значення юридичної складової страхового захисту й розривається закономірний причинно-наслідковий зв'язок між фактом настання страхового випадку та здійсненням страховиком виплати, чим спотворюється сама ідея страхування, його суть і призначення.

Правильний, на нашу думку, шлях застосування норм ст. 991 ЦК та ст. 26 Закону № 85/96-ВР при розгляді спорів, пов'язаних із відмовою страховиків у здійсненні страхової виплати, останнім часом простежується й у судовій практиці, принаймні на рівні Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів. Відповідні висновки можна знайти в аналізі судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування, проведеному в 2011 р. Верховним Судом України¹⁶, постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» (п. 19), оглядовому листі Вищого господарського суду України від 14 січня 2014 р. № 01-06/15/2014 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з правовідносин страхування»¹⁷.

Підсумовуючи зазначене, вважаємо, що правозастосування в спорах, пов'язаних із оскарженням у судовому порядку відмови страховика у страховій виплаті, потребує розширеного системного тлумачення норм ЦК і спеціальних законів, з урахуванням специфіки та призначення страхування як правового інституту, його окремих видів. Єдність судової практики в таких спорах, безумовно, важлива, як, власне, і в будь-яких інших, що розглядаються судами.

Проте не менш важливо, щоб страховики правильно застосовували закон, реалізуючи своє право на відмову в страхових виплатах. Питання здійснення страховиком страхової виплати повинно вирішуватися згідно з договором страхування без зайвого примусу, на засадах добросовісності, розумності та справедливості.

¹⁶ Див.: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/647151BD4CCE00E7C2257B7C004A8B79](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/647151BD4CCE00E7C2257B7C004A8B79)

¹⁷ Див.: <http://vgsu.arbitr.gov.ua/news/1384/>